

Verslag slotbijeenkomst SKB-showcase “De bodem als basis voor duurzame landbouw en schoon water”.

Datum: Donderdag 11 december 2014, aanvang 9.00 uur tot 13.00 uur

Locatie: Van Iersel Compost, Biezenmortelsestraat 57, 5074 RJ Biezenmortel

Aanwezigen: 25 personen uit landbouwsector, waterschappen, onderzoek, advies, bedrijfsleven en belangenbehartiging (bijlage 1)

Welkom

Aangezien de beoogde dagvoorzitter, Sonja Kooiman van SKB, i.v.m. ziekte niet bij de bijeenkomst aanwezig kon zijn, neemt Romke Postma de rol van voorzitter op zich. Hij heet iedereen welkom bij deze slotbijeenkomst van de SKB-showcase “De bodem als basis voor duurzame landbouw en schoon water: het kán en we laten het zien”. Op 31 december stopt het project, maar houdt ook SKB op te bestaan. Het Europese LIFE+-project Demeter, waarin de Vlaamse Landmaatschappij, de Universiteit Gent en NMI participeren, loopt nog wel door in 2015.

In het bijzonder worden de aanwezige akkerbouwers en tuinders en de gasten uit Vlaanderen welkom geheten. Mark van Iersel van Van Iersel Compost wordt bedankt voor de gastvrijheid.

Algemene introductie (Romke Postma, NMI; presentatie in bijlage 2)

De showcase heeft gelopen van medio 2012 tot eind 2014. De problematiek die centraal staat in de showcase is zeer actueel, zeker in Noord Brabant en Limburg, in verband met de ontwikkelingen in het Vijfde Actieprogramma voor de Nitraatrichtlijn, waarbij de N-gebruiksnormen voor de uitspoelingsgevoelige gewassen op de zuidelijke zandgronden per 1 januari 2015 met 20% worden verlaagd. In de landbouwsector is er bezorgdheid of hiermee nog wel goede gewasopbrengsten van een hoge kwaliteit mogelijk zijn en of het niet ten koste gaat van de bodemvruchtbaarheid (b.v. daling organische stofgehalte en fosfaattoestand). Die problematiek is de reden dat de SKB-showcase in 2012 is gestart met betrokkenheid van de ZLTO, de BMF, de Provincie Noord Brabant, Waterschap Aa en Maas en Waterschap De Dommel, Blgg, PPO, Van Iersel Compost en NMI. Via deelname van NMI aan het project Demeter wordt tevens samengewerkt met de Vlaamse Landmaatschappij en de Universiteit van Gent. Het doel van het project is om na te gaan of de uiteenlopende doelen ten aanzien van de bodemkwaliteit, opbrengst en kwaliteit van gewassen en de waterkwaliteit zijn te verenigen en zo ja, hoe. Daarbij ligt de focus op het beheer van organische stof en nutriënten op akker- en tuinbouwbedrijven in het gebied. In het project worden een aantal deelprojecten onderscheiden, nl.

1. Kennisontwikkeling en beschrijving maatregelpakketten
2. Praktijkdemo's akkerbouw
3. Praktijkdemo's tuinbouw
4. Kennisuitwisseling onderzoek ↔ praktijk
5. Gebiedsproces met stakeholders
6. SKB-lab .

In het vervolg van het programma komen de deelprojecten 2-5 aan bod, via presentaties van:

- Janjo de Haan, PPO (deelproject 4), waarop een reactie zal worden gegeven door Anne Wim Vonk, Waterschap Aa en Maas,
- Romke Postma, NMI (deelproject 2 en 3), waarop een reactie zal worden gegeven door Mark Heijmans van ZLTO,
- Piet Rombouts, BMF (deelproject 5), waarop een reactie zal worden gegeven door Mark van Iersel, van Van Iersel Compost.

Daarnaast zal Greet Verlinden (VLM) een presentatie geven over de opzet en tussentijdse resultaten van het Demeter-project in Vlaanderen.

[Kennisoverdracht vanuit onderzoek \(Janjo de Haan, PPO; presentatie in bijlage 3\)](#)

Op de PPO-proefboerderij Vredepeel, die is gelegen in het zuidoostelijk zandgebied, wordt meerjarig onderzoek gedaan naar een drietal teeltsystemen in de akkerbouw en groenteteelt waarbij de organische stofhuishouding en daarmee ook de bemesting sterk verschilt. Vanaf 2011 gebeurt dat in het kader van het project Bodemkwaliteit op zandgrond. De organische stofaanvoer in de bedrijfssystemen bedroeg 1300 (GI-laag), 2000 (GI-hoog) en 3200 (BIO) kg EOS per ha per jaar.

De bedrijfssystemen hebben een zesjarige rotatie in de volgorde 1. aardappel (BIO + groenbemester) – 2. conservenerwt + gras (GI)/ grasklaver (BIO) – 3. prei – 4. zomergerst + groenbemester – 5. suikerbieten (GI)/peen (BIO) – 6. maïs. Jaarlijks worden de gewasopbrengsten en de nitraatconcentraties in het grondwater gemeten.

Het gangbare systeem met een hogere aanvoer van organische stof (in GI-hoog 600 kg EOS per ha hoger dan in GI laag) blijkt over de afgelopen 3 jaar ca. 10% hogere gewasopbrengsten (het verschil in bruto financiële opbrengst bedraagt gemiddeld 368 euro) te hebben dan het systeem met een lagere organische stofaanvoer (GI-laag). Hieruit kan een waarde per kg EOS worden berekend die gelijk is aan 0,60 euro per kg EOS. De verschillen in het nitraatgehalte van het bovenste grondwater in GI-hoog en GI-laag zijn vrij klein, en lagen gemiddeld in de afgelopen 2 jaar net boven de norm van 50 mg nitraat per liter. Het biologische systeem leidt tot hogere organische stofgehalten en laat stijgende opbrengsten zien die voor een aantal gewassen vergelijkbaar met gangbaar zijn. Daarnaast liggen de nitraatgehalten in grondwater in dit systeem ruim onder de nitraatnorm. Dit geeft dus goede aanknopingspunten voor het combineren van de uiteenlopende doelen.

Vragen:

V: Wat is de relevantie van de betere prestaties van het biologische systeem voor de landbouwpraktijk in midden en oost Brabant?. Het staat erg ver af van de huidige praktijkbedrijven. Moeten die allemaal om gaan schakelen naar biologisch?

A: Nee, het is de kunst dat de gangbare sector de belangrijkste onderdelen uit de biologische bedrijfsvoering overneemt. In het bedrijfssystemen-onderzoek waren die vooral gelegen in de hoogte van de aanvoer van organische stof en de lagere aanvoer van stikstof.

V: hoe kan worden gezorgd voor een goede aanvoer van organische stof via groenbemesters, als er na de oogst van het hoofdgewas geen N-mineraal in de bodem aanwezig is?

A: Volgens de gebruiksnormen is een N-gift van 50 kg N per ha voor niet-vlinderbloemige groenbemesters op zand toegestaan (mits gezaaid vóór 1 september), behalve na maïs. Normaalgesproken blijft er na de oogst van maïs veel stikstof achter in de bodem. Het idee is dat de groenbemester (of vanggewas) die stikstof op kan nemen, zodat het niet uitspoelt. Als de stikstof al is uitgespoeld voordat de groenbemester gezaaid is, kan dat inderdaad leiden tot een achterblijvende groei van de groenbemester.

Reflectie op kennisoverdracht (Anne Wim Vonk, Waterschap Aa en Maas; presentatie in bijlage 4)

Waterschap Aa en Maas heeft deelgenomen aan de showcase i.v.m. de beoogde winst voor het waterbeheer (zowel op het gebied van waterkwaliteit als –kwantiteit). Het Waterschap wil kennis hierover stimuleren in het kader van het Plattelands Ontwikkelingsprogramma (POP) en maatregelen uitwerken in pilots in het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW), maar is nog op zoek naar methoden waarmee het beste effect wordt gerealiseerd en waarmee de resultaten kunnen worden geborgd. Naast organische stof gaat het ook om bodemstructuur, verdichting en goed bodembeheer in het algemeen. Het nitraatgehalte in grondwater dient in ieder geval te worden verlaagd tot onder de norm van 50 mg NO₃ per liter. Het biologische bedrijfssysteem lijkt daarvoor de beste papieren te hebben, maar daarnaast is ook aandacht nodig voor het tegengaan van bodemverdichting en oppervlakkige afspoeling en precisiebemesting. Tenslotte wijst Anne Wim op het belang van samenwerking tussen boeren uit verschillende sectoren, .b.v. bij het ontwikkelen van een regionaal bouwplan.

In de discussie gaat het weer even over de toepasbaarheid van het biologische systeem voor gangbare telers. Het gaat te ver om te verwachten dat gangbare telers massaal overstappen naar de biologische teelt, maar het is van belang dat ze bruikbare elementen daarvan overnemen.

Praktijkdemo's met ondernemers uit akker- en tuinbouw (Romke Postma, NMI; presentatie in bijlage 5)

Ondernemers in de akker- en tuinbouw die duurzaam bodembeheer toe willen passen, hebben behoefte aan richtlijnen die duidelijk maken hoe ze dat het best kunnen doen. Daarom zijn in 2013 twee praktijkdemo's gestart: één met een groep van 9 akkerbouwers en één met een groep van 8 tuinders. De meeste van de deelnemende bedrijven zijn gelegen in Midden en Oost Brabant, maar er zijn ook enkele in West Brabant. Uit de algemene kenmerken van de bedrijven blijkt dat de diversiteit van de deelnemende bedrijven zeer groot is.

In groepsbijeenkomsten zijn maatregelen voor een duurzaam bodem- en mineralenbeheer besproken. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt naar bodemgerichte maatregelen (voor lange termijn) en naar het mineralenbeheer of maatregelen voor precisiebemesting (voor termijn van een groeiseizoen). Ter ondersteuning van de beslissingen van de maatregelen zijn meerdere tools aangereikt, zoals beschikbare bemestingsadviezen, de organische stofbalans en de Demeter-tool.

De mogelijkheden om de maatregelen voor een duurzaam bodem- en mineralenbeheer te implementeren verschillen sterk tussen de bedrijven en worden o.a. bepaald door de visie en interesse van de ondernemer en door de bestaande situatie op de bedrijven, die kan worden gekenmerkt door de gewassen in het bouwplan, de grondsoort van de percelen, het aandeel grond in kortdurende pacht, de eventuele aanwezigheid van een veehouderijtak, etc.

Voorbeelden van de wijze waarop duurzaam bodembeheer op de bedrijven wordt geïmplementeerd zijn:

- vollegrondsgroentebedrijven (o.a. met bladgewassen) die geen dierlijke mest, maar wel (groen)compost toepassen, waarmee vrij veel stabiele organische stof wordt aangevoerd. In het geval er sprake is van kortdurende pacht, probeert men zoveel mogelijk vaste afspraken te maken met naburige veehouders. Ook worden groenbemesters geteeld, voor zover mogelijk. Daarnaast worden er vaak bijmestsystemen toegepast in gewassen met een langere groeiduur, waarbij de nutriëntenstatus van grond en/of gewas tussentijds wordt bepaald via grond- en/of gewasonderzoek. Ook experimenteren sommigen met plaats specifieke bemesting, op basis van de ruimtelijke variatie binnen een perceel op basis van sensormetingen.

- Andere bedrijven, b.v. in de boomteelt, geven de voorkeur aan een biologische manier van werken, waarbij het gebruik van minerale meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen tot een minimum wordt beperkt. Het gebruik van compost en compostthee vormt daar de basis voor het bodembeheer. Daarnaast werkt men soms met vaste rijpaden, al dan niet in combinatie met grasstroken.
- Op een aantal van de deelnemende akkerbouwbedrijven is tevens een veehouderijtak aanwezig, wat de meststofkeuze mede bepaalt. Veel van de deelnemende akkerbouwers zoeken een verduurzaming van het bodembeheer in het opnemen van granen en groenbemesters in het bouwplan en het achterlaten van gewasresten (vooral stro) op het land.

Verder bleek het volgende:

- Investeren in het organische stofbeheer is voor ondernemers soms een lastige keuze, omdat het op de korte termijn meestal kosten met zich meebrengt, terwijl de baten op lange termijn voor hen onzeker zijn;
- Uit metingen op percelen van de praktijkbedrijven bleek dat in het najaar soms sprake is van hoge voorraden aan minerale stikstof in de bodem, die kunnen leiden tot een hoge nitraatuitspoeling en hoge nitraatgehalten in grondwater. Hier liggen aanknopingspunten voor verbetering van het mineralenbeheer (in dit geval stikstof).

Reflectie op resultaten ondernemersgroepen, Mark Heijmans, ZLTO

Mark Heijmans reflecteert in eerste instantie op de titel van het project: “De bodem als basis voor duurzame landbouw en schoon water: het kán en we laten het zien”. Hij vraagt zich hardop af of de ambitieuze doelen zijn gerealiseerd, en stelt vast dat het definitieve antwoord nog niet is gevonden. Vervolgens heeft hij zijn reactie samengevat in de volgende 6 punten:

1. Het generieke mestbeleid heeft zijn waarde bewezen (nitraatgehalten in grondwater zijn vanaf het begin van de jaren 90 flink gedaald), maar heeft zijn langste tijd gehad. Er dient meer rekening te worden gehouden met verschillen tussen regio's en bedrijven.
2. De adviezen ten aanzien van het gebruik van bodemverbeteraars zijn niet eensluidend. Door tegenstrijdige conclusies uit onderzoek over de meerwaarde van compost en organische stof, is het voor de praktijk en beleid, lastig om hierin een keuze te maken.
3. Het is gewenst om regels voor agrarische praktijkbedrijven die voortvloeien uit diverse beleidsterreinen te integreren, zodat het voor de ondernemers overzichtelijk en werkbaar blijft. Door het integreren van beleidskaders dient een meer samenhangend en logisch geheel te ontstaan.
4. De ideale situatie zou zijn dat maatregelen voor het milieu samengaan met economisch gewin voor de agrarisch ondernemer. Op het gebied van bemesting (anders dan bij gewasbescherming), leiden milieumaatregelen vaak niet of nauwelijks tot een kostenbesparing, maar wel tot inkomstenderving. Om die reden is het gewenst om milieu-effecten in euro's uit te drukken en ondernemers daarvoor, indien mogelijk, te compenseren. Hierbij kan worden gedacht aan het samen zoeken naar alternatieve beloningsvormen in markt of keten, of dat extra ruimte op bedrijfsniveau wordt geboden aan ondernemers die voorop lopen.
5. Ondernemers betrekken bij het zoeken naar oplossingen voor problemen, zodat draagvlak wordt gecreëerd. Het is de vraag of het steeds verder verlagen van normen nog wel werkt en of het voldoende resultaat heeft, aangezien het draagvlak ontbreekt. Het lijkt zinvol om na te gaan of er geen alternatieve manieren zijn om de resultaten te

bereiken. Belangrijke vraag daarbij is hoe je niet alleen de voorlopers, maar ook het peloton bereikt.

6. Equivalente maatregelen. LTO werkt met WUR-instellingen aan het ontwikkelen van een werkwijze waarmee dezelfde doelen worden gerealiseerd als de doelen die worden nagestreefd in het kader van het Vijfde actieprogramma (t.a.v. nitraatgehalten in grondwater), maar die meer recht doet aan verschillen tussen bedrijven en regio's.

Elementen daarbij zijn:

- Bovengemiddelde opbrengsten;
- Gewasrestenbeheer;
- Gebruik mest (hoeveel, welke soort, wanneer toegediend, etc.);
- Aandeel geteelde vanggewassen / groenbemesters verhogen;
- Gebruik van bodemverbeteraars.

Gebleken is dat dit lastig vorm te geven is. Het betreft een soort boekhoudsysteem, waarbij moet worden gestreefd naar een koppeling met bestaande bedrijfsmanagement systemen. Dit moet leiden tot een operationeel systeem dat beschikbaar wordt gemaakt voor 20.000 telers, bijvoorbeeld via een internet-module. Dit zou per 15 februari 2015 operationeel moeten zijn. Onduidelijk is nog of wordt begonnen met een pilot (waarbij de vraag is waar in Nederland die dan moet worden uitgevoerd) of dat het vanaf het begin voor alle telers beschikbaar moet zijn.

Gebiedsproces rond duurzaam bodembeheer (Piet Rombouts, BMF; presentatie in bijlage 6)

Piet Rombouts licht toe waarom de BMF bij dit landbouw-bodem-waterproject betrokken was. Dit is i.v.m. het belang dat BMF hecht aan duurzaamheid en het bevorderen van een circulaire economie. In dit kader maakt de BMF zich al een aantal jaren hard voor het behoud van biomassa voor de bodem en heeft daartoe in 2011 een symposium georganiseerd met de titel: "In de brand of voor het land?" Zie <http://www.brabantsemilieufederatie.nl/node/3670>. Daarnaast wil BMF graag boeren en burgers met elkaar verbinden. Deze doelstellingen sluiten goed aan bij de doelstelling van de SKB-showcase.

In twee gebieden in Oostelijk Brabant (de Peelhorst (zuidelijke helft) en de omgeving Haaren) zijn gebiedswerkshops gehouden, waarbij vertegenwoordigers van gemeenten, waterschappen, bedrijfsleven (o.a. composteerbedrijven), onderzoekers en agrarisch ondernemers aanwezig waren. In het gebied De Peelhorst (gemeenten St Anthonis, Boxmeer, Oploo) worden waterkwaliteitsdoelstellingen niet gehaald en wil Waterschap Aa en Maas graag aan de slag. In het gebied rond Haaren (gebied van Waterschap de Dommel) is sprake van veel boomteelt, waarbij veel vragen zijn rond het op peil houden en /of verhogen van het organische stofgehalte van de bodem. Nagegaan is welke afspraken er op gebiedsniveau gemaakt konden worden om duurzaam bodembeheer te stimuleren. De workshops hebben het volgende opgeleverd:

- Compostering in plaats van verbranding: er gaat de laatste tijd onder andere door de SDE-subsidie, steeds meer houtige biomassa naar verbrandingsovens ten behoeve van de opwekking van duurzame energie. Dit heeft een prijsopdrijvend effect tot gevolg, waardoor steeds minder biomassa gecomposteerd wordt. Daarmee verdwijnen organische stof en nutriënten uit biomassa uit de regio / groene ruimte, en keren ze niet terug naar de bodem. De betrokken gebiedspartijen hebben vastgesteld dat dit een ongewenste ontwikkeling is en dat ze gezamenlijk na willen gaan hoe ze deze tendens kunnen doorbreken.

- Oplossing voor kortdurende pacht via regionaal bouwplan: kortdurende pacht werkt duurzaam bodembeheer op de lange termijn niet in de hand. Daarvoor zijn oplossingen nodig. Een optie is organiseren van een vaste samenwerking tussen twee of meerdere bodemgebruikers op gebiedsniveau, waarbij het bodembeheer een collectieve verantwoordelijkheid is van de verschillende gebruikers. Daartoe zou op regionaal niveau een bouwplan gemaakt kunnen worden, waarbij de historische gegevens voor elk perceel in een logboek vastgelegd worden. Nagegaan zal worden hoe dit kan worden gerealiseerd en welke rol de gebiedspartijen daarbij kunnen spelen.
- Lokale kringlopen sluiten: de gebiedspartijen zijn het er over eens dat organische stof uit biomassa zoveel mogelijk in de gebieden moet blijven waar het wordt geproduceerd. Daarbij moet worden gezocht naar een nuttige toepassing binnen de regio. Door lokale verwerking, b.v. door compostering, wordt het transport en de daarmee gepaard gaande CO₂-uitstoot zoveel mogelijk beperkt. Kleinschalige compostering moet worden gestimuleerd en de gebiedspartijen gaan na welke rol elke partij daarbij kan spelen.

Er zijn vervolgworshoppen gehouden, waarbij de mogelijkheden voor een vervolg zijn verkend. ZLTO is als belangrijke stakeholder bereid om bij een vervolg van het gebiedsproces een trekkende rol op zich te nemen. In het gebiedsproces dienen de volgende elementen terug te komen:

- Kringlooplandbouw op gebiedsniveau;
- Afspraken over grondgebruik op gebiedsniveau via een logboek (er zijn voorbeelden uit het verre verleden (ca. 300 jaar) bekend, waarbij dat ook al gebeurde);
- Streven naar opbouw van organische stof in de bodem.

In een bestuurlijk overleg is positief gereageerd op de plannen, waarbij o.a. is aangegeven dat ingezet moet worden op een gerichte inzet van organische reststoffen, gevolgd door een monitoring van de bodemkwaliteit.

Reflectie op gebiedsproces, Mark v Iersel, Van Iersel Compost (presentatie in bijlage 7)

Mark van Iersel begint zijn reflectie met de visie op een goede bodemkwaliteit, de meetbaarheid ervan en de manier waarop duurzaam bodembeheer moet worden vormgegeven. Daarbij dicht hij een zeer grote rol toe aan het bodemleven en geeft hij aan dat dat gevoed moet worden met organische stof. Daartoe produceert Van Iersel o.a. groencomposten met bacteriën, schimmels en protozoa, maar ook andere producten, zoals compostthee (onder de naam Fytaforce).

Verder constateert hij dat er op de biomassawerven in de regio steeds minder gecomposteerd wordt, doordat er door de SDE-subsidie steeds meer biomassa wordt verbrand t.b.v. energie-opwekking. Dit past in het nationale beleid dat gericht is op het realiseren van duurzaamheidsdoelen, aangezien Nederland zich gecommitteerd heeft aan het Kyoto-protocol.

- Mark vraagt zich af of dit vanuit duurzaamheidsoogpunt wel de juiste keuze is.
- Hij wijst op een column van Louise Vet in het programma Vroege Vogels, waarin ze het gebruik van biomassa voor energie-opwekking als misbruik bestempelt (http://vroegevogels.vara.nl/Columnist-van-de-Week.250.0.html?tx_ttnews%5Btt_news%5D=371031&cHash=e1a05f7ee5a6b4b8f1d1e5f6294be16c).

Ervaringen in Vlaanderen, Greet Verlinden, Vlaamse Landmaatschappij (Presentatie in bijlage 8)

Greet Verlinden is namens de Vlaamse Landmaatschappij betrokken bij het LIFE+-project Demeter. Dit project richt zich in de periode van 2012-2015 in Vlaanderen (en Nederland) op de geïntegreerde

aanpak van het behoud van organische stof in landbouwgronden en het verlagen van nitraat- en fosfaatgehalten in grond- en oppervlaktewater. In Vlaanderen is er het MAP-meetnet, waarbij deze nutriënten op 760 meetpunten in waterlopen in het landbouwgebied worden gemeten op verschillende tijdstippen tijdens het meetjaar. Vastgesteld is dat er in 2013-2014 in 21% van de meetpunten een overschrijding van de normen werden vastgesteld op 1 of meerdere tijdstippen. De doelstelling is dat dat in 2018 is teruggebracht tot 5%. Ten aanzien van de bodemkwaliteit in Vlaanderen is er in de periode van 1989/91 – 2008/11 sprake geweest van een daling van het organische stofgehalte. Het scheuren van grasland is een van de mogelijke oorzaken die hierbij een rol hebben gespeeld.

In het kader van het Demeter-project zijn 50 landbouwbedrijven (10 per provincie) geselecteerd, waarbij is gestreefd naar diverse bedrijfstypen en om landbouwers mee te laten doen die geen ervaring hebben met projecten. Per bedrijf werden metingen gedaan op 2 percelen. Voor organische stof worden in Vlaanderen per grondsoort streeftrajecten en een MTR-minimum gehanteerd. Deze laatste komt voort uit het Europese GLB beleid (http://www.west-vlaanderen.be/ondernemen/povlt_labodienstverlening/laboanalyses/paginas/mtr.aspx). De streefwaarden voor organische stof werden vastgelegd door onderzoeksinstituten (Bodemkundige Dienst van België, Universiteit Gent). Via de Demeter-tool wordt het verloop van het organische C-gehalte berekend en op basis daarvan worden adviezen gegeven voor het organische stofbeheer.

Verder speelt het nitraatresidu dat na de oogst van gewassen achterblijft in de bodem (gemeten tussen 1 okt en 15 nov) een belangrijke rol in het Vlaamse mestbeleid. Dit moet in een aantal gevallen verplicht worden bepaald en het residu mag niet hoger zijn dan 85-90 kg N per ha in de bovenste 0-90 cm van de bodem, omdat anders het risico van overschrijdingen van de norm van 50 mg nitraat per liter in grond- en oppervlaktewater te hoog wordt. Bij overschrijdingen van de norm voor het nitraatresidu, moeten maatregelen worden genomen. Overschrijdingen worden mogelijk veroorzaakt door een hoog bemestingsniveau, hoge organische stofgehalten in de bodem (door een hogere N-mineralisatie in het najaar) en/of door handelingen na de oogst (b.v. bemesting of zaaien groenbemester).

V: Hoe zijn de normen voor waterkwaliteit tot stand gekomen?

A: dit zijn de normen voor de nitraatrichtlijn (50 mg NO₃/l), zowel de kleine als de grote waterlopen moeten aan deze norm voldoen. Door meetpunten op kleinere waterlopen te plaatsen (en o.w.v. het feit dat de MAP-meetpunten enkel door landbouw beïnvloed worden) kan gemakkelijker de oorzaak van hogere nitraatconcentraties gevonden worden.

Er volgt een discussie over verschillen tussen het Vlaamse en het Nederlandse beleid. Die verschillen zijn aanzienlijk aangezien het oppervlaktewater op andere plekken wordt gemeten en omdat andere normen worden gehanteerd. Het is voor Nederland interessant om te kijken naar de Vlaamse benadering. Wellicht kan worden nagegaan of elementen daaruit in Nederland bruikbaar zijn.

Discussie

Als eerste wordt aan de aanwezige telers gevraagd welke vragen en opmerkingen ze hebben naar aanleiding van de presentaties.

Léon Steenbergen onderstreept het belang van bodemleven is nog op zoek hoe dat met het bodembeheer kan worden gestimuleerd. Hij vraagt zich o.a. af hoe hij om moet gaan met verschillen in grondsoort tussen percelen. Moeten de lichte percelen anders worden behandeld dan de

zwaardere? Deze vragen zullen in een volgende studiegroepbijeenkomst worden opgepakt. Verder vraag hij zich af wat er in de toekomst nog meer op landbouw afkomt. Nu is er veel aandacht voor het beperken van nitraat- en fosfaatuitspoeling en organische stof, maar wat zijn de volgende uitdagingen?

Marco Rijstenbil vraagt zich af of het spoor van de biologische landbouw zaligmakend is. Hij heeft hoge verwachtingen van precisiebemesting of smart fertilization, waar tegenwoordig veel over te doen is. Over dit punt volgt enige discussie. Nick van Eekeren geeft aan dat in de presentatie van NMI is aangegeven dat er een bodemplan moet worden ontwikkeld voor het bodembeheer op de langere termijn en een bemestingsplan (incl. precisiebemesting) voor de termijn van een groeiseizoen. Hij denkt dat dit de juiste benadering is, waarbij het een het ander niet uitsluit. Je kunt dit de agro-ecologische benadering noemen.

Henrie van Summeren vraagt zich af wat de rol en toegevoegde waarde van de agrarisch ondernemers in dit soort projecten in de toekomst is. Hij vindt dat ze intensiever moeten worden betrokken bij het ontwikkelen van nieuw beleid en dat daarbij out-of-the-box moet worden gedacht, zowel door alle externe betrokken instanties en stakeholders, bij het zoeken naar oplossingsrichtingen. Er moet dan wel experimenteerruimte komen los van wet en regelgeving, zodat die betrokken groep ondernemers de ruimte krijgt om dingen uit te proberen. De mestwetgeving wordt nu voor het zuidoostelijke zandgebied aanzienlijk aangescherpt, zonder dat er bij de boeren aan draagvlak is gewerkt. Hij denkt dat dat niet de juiste weg is. Hij noemt peilgestuurde drainage als een voorbeeld van een waardevolle innovatie die heeft geleid tot een win-win voor de landbouw- en watersector, en die met betrokkenheid van boeren is ontwikkeld. Wellicht biedt het traject van de equivalente maatregelen in de komende jaren de gewenste experimenteerruimte. Dit punt wordt meegenomen bij de vervolgplannen.

Toon van der Heijden geeft aan dat hij overtuigd is van het principe meten is weten. In het project zijn er op alle deelnemende bedrijven op een perceel metingen gedaan door het nemen van meerdere grondmonsters, maar Toon heeft in aanvulling daarop metingen laten doen met gewassensoren, zoals de Greenseeker. Daarmee worden variaties in de gewasstand binnen een perceel in het groeiseizoen in beeld gebracht, wat de basis vormt voor een optimale bijmestgift op alle plekken binnen een perceel.

Er wordt gesproken over de wijze waarop de opschaling van de kennis en de werkwijze bij de voorlopers naar het grote peloton plaats kan hebben. Hieraan zou aandacht moeten worden besteed in een eventueel vervolgtraject. Een idee is dat de 16 deelnemende bedrijven allemaal gaan fungeren als koploper, waar vandaan de kennis als een olievlek naar naburige bedrijven wordt verspreid.

Meerdere personen geven aan dat het belang van het bodemleven groot is, maar dat daar in het onderzoek nog onvoldoende aandacht voor is. Mark van Iersel geeft nog aan dat de meetmethoden hiervoor vaak te duur zijn voor boeren en dat hij graag wil werken aan de ontwikkeling van goedkopere methoden, maar dat kan hij niet alleen.

De uitwisseling van kennis met Vlaanderen wordt als zeer waardevol beoordeeld. De problematiek is in Vlaanderen vergelijkbaar, maar de aanpak is verschillend en dat verruimt de blik.

Toekomst

Kijkend naar de toekomst, loopt het Demeter-project, waaraan de Vlaamse Landmaatschappij en de Universiteit van Gent in Vlaanderen en NMI in Nederland werken, nog door in 2015. Dit geldt ook voor de begeleiding van de studiegroepen met agrarisch ondernemers. Daarnaast wordt door de consortiumpartners gewerkt aan een vervolgvorstel, waarvoor o.a. subsidie zal worden

aangevraagd bij het Ministerie van I&M. De ideeën die in de bijeenkomst naar voren zijn gebracht, zullen daarbij worden betrokken.

Tot slot

Iedereen wordt bedankt voor de aanwezigheid bij de bijeenkomst en geattendeerd op twee recente producten die de showcase heeft opgeleverd:

- Een position paper “Perspectieven voor boeren, bodem en water” over deze showcase en de showcase “Duurzame grond onder Hollandse melk”, die te downloaden is via de link http://www.nmi-agro.nl/images/nieuws/Position_paper_Boeren_bodem_en_water.pdf.
- Het artikel “Duurzaam bodemgebruik op Brabantse zandgronden”, dat is opgenomen in het december-nummer van het tijdschrift “Bodem”. <http://www.nmi-agro.nl/actueel/nieuws-items/247-duurzaam-bodemgebruik-brabant>.

NMI, Wageningen, 19 december 2014

Bijlage 1. Deelnemers slotbijeenkomst SKB-showcase op 11 december '14 te Biezenmortel

- Jan Derks	WS Aa en Maas
- Henry v.d. Akker	DLV Plant
- Geert-Jan van Roessel	DLV Plant
- René Rijken	WS Brabantse Delta
- Ad van Iersel	WS Peel en Maasvallei
- Cisca van Iersel	Van Iersel Compost
- Marco Rijstenbil	RijkZwaan, deelnemer tuinbouwstudiegroep
- Henrie van Summeren	deelnemer akkerbouwstudiegroep
- Toon van der Heijden	deelnemer akkerbouwstudiegroep
- Piet Bongers	deelnemer akkerbouwstudiegroep
- Léon Steenberg	deelnemer akkerbouwstudiegroep
- Jan Otjens	deelnemer akkerbouwstudiegroep
- Greet Verlinden	Vlaamse Landmaatschappij
- Sebastien Janssens	Vlaamse Landmaatschappij
- Anne Wim Vonk	WS Aa en Maas
- Minke Lagerwerf	WS Dommel
- Piet Rombouts	Brabantse Milieufederatie
- Mark Heijmans	ZLTO
- Janjo de Haan	PPO
- Harry Versteegen	PPO
- Gera van Os	PPO
- Nick van Eekeren	LBI
- Tjibbe Winkler	Gido
- Mark van Iersel	Van Iersel Compost
- Romke Postma	NMI